

Світлана Блащук

**НЕЗАКІНЧЕНА СТУДІЯ
«ІСТОРІОГРАФІЯ РУСЬКОЇ ПРАВДИ»
В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ С. Н. ВАЛКА**

На сьогодні стає дедалі важче уявити радянську історичну науку без імені С. Н. Валка (1887–1975 рр.)*. Не дарма С. О. Шмідт сказав, що «С. Н. Валк – гордість вітчизняної науки»¹. Він залишив такий науковий спадок, який не піддається жодному бібліографічному переліку – це велика кількість вдячних колег і учнів. «Для них та ще багатьох поколінь істориків життя та роботи С. Н. Валка завжди будуть прикладом справжнього служіння науці»². Він автор багатьох різнопланових наукових праць, які залишаються актуальними і сьогодні. Про нього можна писати окремо як про історика (в традиційному значенні цього слова, тобто, як історика конкретних історичних періодів і явищ історії), як про джерелознавця, археографа, текстолога, історіографа, бібліографа, книгознавця. Феномен С. Н. Валка в тому, що його творчість – органічний синтез всіх цих галузей знання³.

* Валк Сигізмунд Натанович (1887–1975), історик, археограф, архівіст, доктор історичних наук (1936), професор (1946). Закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету (1913). Його учителями були О. С. Лаппо-Данилевський, О. Є. Пресняков, С. Ф. Платонов, О. О. Шахматов. За період навчання виявив особливу цікавість до вивчення дипломатики, археографії, джерелознавства. В 1918–1932 рр. співробітник Історико-революційного архіву, брав участь у комплектуванні і розборі його фондів. Вніс великий внесок у становлення радянської археографії, ввів до наукового обігу обширний комплекс джерел з історії Росії XVIII–XX ст. Ним розроблені єдині правила опису історико-революційних документів. З 1923 р. і до кінця життя викладав (з перервами) на історичному факультеті Ленінградського державного університету. З 1936 р. працював в Ленінградському відділенні Інституту історії АН СРСР (далі – ЛВІІ АН СРСР). Автор близько 300 наукових праць з історії революції і суспільних рухів в Росії XIX – початку XX ст., історіографії, джерелознавства, дипломатики, археографії.

Відомий радянський історик Л. В. Черепнін зазначав, що «Сигізмунд Натанович прожив велике життя, залишив помітний слід. Про нього будуть ще писати, його творчість будуть вивчати, розкриють його чесноти та недоліки, притаманні кожному з нас. Проте і зараз ми можемо сказати, що без постаті С. Н. Валка неможливо уявити становлення і розвиток радянської історичної науки»⁴.

На сторінках цієї невеликої розвідки звернемося до історіографічних праць С. Н. Валка, зокрема, розглянемо роботу з підготовки «Історіографії Руської Правди». Задля цього вдамося до репрезентації документів і рукописів особового фонду петербурзького вченого, і, в першу чергу, документів, які мають пряме відношення до вказаного наукового твору.

Особовий фонд С. Н. Валка зберігається в Науково-дослідному архіві Санкт-Петербурзького інституту історії Російської Академії наук (далі – НДА СПбІ РАН)*. Документальна спадщина вченого важлива для сучасних дослідників з кількох причин. По-перше, для дослідників досить інформативними є нотатки та матеріали самого вченого. По-друге, робочі матеріали, які слугували джерелами для історика (до них відносяться матеріали та рукописи інших вчених, які мали відношення до роботи С. Н. Валка та були необхідні при написанні його праць). Власне саме ця друга група документів є найбільш репрезентативною та важливою при розв'язанні проблем, пов'язаних з реконструкцією подій з підготовки та видання «Руської Правди».

*Архів СПбІ РАН виник як наступник зібрань Археографічної Комісії (далі – АК), створеної 1837 р. указом імператора Миколи I при Міністерстві народної освіти з метою збирання, вивчення і видання історичних джерел з історії Росії. До 1917 р. рукописні матеріали АК склали 92 фонди і колекції, що налічували понад 64 000 одиниць зберігання. У січні 1922 р. АК увійшла до складу Академії наук. Її фонди і колекції поповнилися націоналізованими архівами монастирів, приватних зібрань та ряду фондів, переданих з інших архівних установ. У 1936 р. всі ці джерельні скарби було передано в архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук СРСР, що утворилося в тому ж році (ЛВІІ – в даний час СПбІ РАН). Вагомою частиною архівної колекції ЛВІІ стали особові фонди петербурзьких істориків ХХ ст., які зробили значний внесок у розвиток історичної науки та мали пряме відношення до роботи Інституту.

Зауважимо, що в Архівному фонді Російської Федерації особові фонди і колекції складають менше 1% від загальної кількості документів⁵. Проте вони є дуже цінним джерелом інформації для вивчення історії розвитку суспільної думки, соціальної, економічної і політичної історії країни, її науки й культури. Адже саме в документах особового походження відбулися справжні думки і дії людей, їх роздуми про події, що відбуваються, їх симпатії і антипатії до конкретних явищ, осіб, дій влади, часто приховані в офіційних документах. У особистих архівах можна знайти безпосередні, правдиві розповіді про життя, побут, умови існування різних прошарків суспільства, а також свідчення учасників історичних подій. Саме цими якостями документи особових фондів і привертають увагу дослідників. Ці матеріали складаються з творчих рукописів (як опублікованих, так і неопублікованих), а також спогадів, щоденників (як своїх, так і чужих), записників, листів тощо. Серед листів зустрічаються автографи видатних діячів науки і культури, часто невідомі та неопубліковані. Варто відмітити і листи звичайних людей – родичів власників фондів, їх друзів, знайомих і однодумців представляють не менший інтерес, будучи живим голосом давно минулих днів.

Звертаючись до фонду С. Н. Валка в 1964 р., Л. В. Черепнін написав: «ще не розібрана та не вивчена вся його архівна спадщина»⁶. Варто відмітити, що на сьогоднішній день ситуація змінилася в кращий бік, оскільки вчені СПбІ РАН опрацювали та оприлюднили для дослідників ряд матеріалів з особового фонду С. Н. Валка. У 1991 та 2000 рр. вийшло два томи «Вибраних праць» вченого⁷. Вони відображають широкий тематичний та хронологічний діапазон наукових зацікавлень С. Н. Валка: від «Руської Правди» до джерелознавчого аналізу документів, що відображають події 1917 р. та праць з археографії. До збірок ввійшли класичні праці вченого з «Руської Правди», які доповнені неопублікованими раніше частинами, оскільки при підготовці до публікації врахована правка автора на рукописах, що знаходяться в особовому фонді С. Н. Валка; наводяться варіанти текстів, що

раніше упускались з цензурних міркувань. Всі праці, що увійшли до збірок, ретельно опрацьовані та прокоментовані*.

Говорячи власне про проблеми історіографії та археографії «Руської Правди», зауважимо, що вони входили до сфери наукових зацікавлень С. Н. Валка з середини 1930-х і до останніх років життя. В його роботі з вказаної проблематики дослідники умовно виділяють два періоди: 1) друга половина 1930-х – перша половина 1950-х рр.; 2) друга половина 1950-х – перша половина 1970-х рр.

У 1930-ті рр. С. Н. Валка як визначного вітчизняного археографа запрошували на обговорення правил видання цієї складної для публікації юридичної пам'ятки за всіма відомими списками, які було згруповано у три редакції. На цих диспутах незабаром з'ясувалося, що археографічні проблеми «Руської Правди» нерозривно пов'язані з її історіографією, зокрема, з визначенням наукового значення так званих Татищевських списків. Історіографія «Руської Правди» поряд з іншими проблемами при дослідженні давньоруського джерела виявлялася також самостійною проблемою, оскільки дозволяла розкрити процес розвитку наукових поглядів на структуру документу, походження та історію тексту. Вивчення історіографії та археографії давньоруських пам'яток ставало ще актуальнішим, оскільки в ці роки активізувалися дослідження суспільних відносин давньоруського періоду взагалі, та зокрема «Руської Правди» як основного історичного джерела при аналізі даної наукової проблематики⁸.

* Варто відмітити і той факт, що на сьогодні робота архівістів з опрацювання та впорядкування документів особового фонду С. Н. Валка ще не завершена. Зазначимо, що опис 1 фонду було складено 15. 12. 1983 р., він містить 319 справ, проте, за словами працівників архіву, не всі з цих справ доступні для дослідників, оскільки ще не опрацьовані. Та й сам опис, як бачимо, було напевно складено похапцем, не дотримуючись тогочасних правил бібліографічного супроводу документів. Опис має вигляд картотеки та розділений на 14 основних розділів: біографічні документи, наукові праці, матеріали з історії 1 травня в Росії, матеріали до багатотомника «Історія СРСР», «Руська Правда», археографія, В. М. Татищев, історіографія, допоміжні історичні дисципліни, картотека, копії документів та праць інших авторів та ін.

Отже, варто наголосити, що дослідження С. Н. Валка, так би мовити, йшли у ногу з часом, оскільки саме у той період розгорнувся широкомасштабний проект з підготовки академічного видання «Руської Правди». Наприкінці 1920-х – 1930-х рр., під впливом «матеріалістичних» або «марксистських» ідей актуальність вивчення історіографії і археографії «Руської Правди» зростала, оскільки намітилася тенденція до встановлення прямих зв'язків між рівнем писаного права і ступенем розвитку суспільних відносин. Після напруженої підготовчої роботи колективу ленінградських і московських фахівців (особливе значення мали наради 19–21 червня 1937 р., в яких брав участь і С. Н. Валк⁹) у січні 1938 р. до видавництва АН СРСР був переданий перший том академічного видання «Правди Руської» за редакцією Б. Д. Грекова¹⁰. Тоді ж поставлено питання про написання для академічного видання історіографічного нарису, який планувалося розмістити поряд з коментарями¹¹. Узагальнити багаторічний та різноплановий історіографічний досвід археографії та вивчення такого складного джерела міг лише всебічно підготовлений спеціаліст, яким й був С. Н. Валк. Його план містив грандіозний задум. Для початку він виявив всіх дослідників, які брали участь у дослідженні «Руської Правди». У вересні 1937 р. він зробив доповідь про історіографію «Руської Правди» початку XIX ст. в групі історії раннього феодалізму ЛВІІ АН СРСР¹², а також відмітив, у зв'язку з підготовкою академічного видання, основні проблеми її археографії, класифікації списків і поділу тексту на статті – від видання М. В. Калачова до С. В. Юшкова.

Активно працюючи над поставленим завданням (написанням нарису з історіографії «Руської Правди» для академічного видання), С. Н. Валку стало зрозуміло, що нарис розростеться в монографічне дослідження. У плані наукової роботи ЛВІІ АН СРСР на 1946 р. з'явилась його робота «Історіографія Руської Правди» обсягом 20 авторських аркушів. «Робота має містити історію вивчення Руської Правди за 200 років, починаючи В. М. Татишевим і закінчуючи нашими днями (приблизно 1940-ми рр., а точніше академічним виданням – С. Б.)»¹³, – так пояснював свій задум вчений. Дана робота фігурувала в планах вченого та ЛВІІ и в 1947 р.¹⁴. Утім тут же вказувалось наступне: «зважаючи на те, що ряд дослідників протягом 1947 р. були

зайняті виконанням інших робіт, які передбаченні планом ЛВІ на 1947 р., до плану внесено зміни»¹⁵ зокрема, «робота С. Н. Валка «Історіографія Руської Правди» переноситься на 1948 р.»¹⁶. Однак ця праця так і не була завершена, а точніше не побачила світ у тих рамках, які було окреслено науковим планом вченого.

Отож, ще з середини 1930-х рр. дослідник активно займався збором та аналізом історіографічного матеріалу з «Руської Правди», але цей процес був перерваний Великою Вітчизняною війною. Певна частина матеріалів загинула в Ленінграді під час облоги¹⁷, але більша – збереглася і наприкінці 1944 р. С. Н. Валк писав О. І. Андрєєву про закінчення роботи над «Історіографією Руської Правди»¹⁸. На думку сучасних петербурзьких істориків саме цей текст зберігся в особовому фонді історика – справа № 175¹⁹. Текст машинописний обсягом 191 арк., де послідовно розглянуто дослідження і видання «Руської Правди» від Ф. Штрубе де Пірмонта до Ф. Делпа, тобто до середини XIX ст. Це був ще попередній аналіз основних фактів з наміченими, але на той час ще не опрацьованими темами суспільно-політичної і філософської думки, як складової частини історіографічного процесу. Даний текст не задовольняв С. Н. Валка, Б. Д. Греков, підтримуючи дане дослідження, писав йому: «Звичайно, коли вийде загальна праця з історіографії, Ви зможете впевненіше писати свою книгу. Але все ж таки Руську Правду зовсім забувати не можна»²⁰. Проте, він аж ніяк не полишав розпочату справу – «Руська Правда» залишалася в колі його наукових зацікавлень. На сторінках монографії «Радянська археографія» він опублікував нарис присвячений класифікації списків «Руської Правди»²¹. Порівнюючи її найбільш значущі видання – М. В. Калачова (друга половина XIX ст.), С. В. Юшкова (1935 р.) і академічне (Т. І. – 1940 р., Т. II. – 1947 р.) – він показав особливості класифікації В. П. Любимова, наукову та організаційну роботу М. Ф. Лаврова, внесок Г. Л. Гейерманса в дослідження Татишевських списків. С. Н. Валк відмітив необхідність включення списків «Короткої Правди» в єдину історію тексту «Руської Правди» і генеалогічну схему її списків поряд із «Скороченою Правдою»²².

Вчений виробив власний підхід до вивчення історіографії та археографії «Руської Правди», який відрізнявся від підходів М. М. Тихомирова та С. В. Юшкова, які в той же час працювали

над тією ж проблематикою. Обидва автори розглядали попередні напрацювання «критично» – за принципом «правильно» – «неправильно», відповідно: «правильно» – якщо думки співпадають з думкою того чи іншого дослідника і «неправильно» – якщо думки розходяться. У монографіях М. М. Тихомирова і С. В. Юшкова містилися історіографічні огляди, в яких докладно розглядалися дослідження «Руської Правди» і її видання в XVIII–XX ст.²³ При цьому історіографічний аналіз проблем археографії «Руської Правди», класифікації її списків, історії тексту, часу появи редакцій, окремих груп списків і їх частин безпосередньо співвідносився з авторськими концепціями без визнання їх дискусійними.

Далі, С. Н. Валк розвинув спостереження Г. Л. Гейєрманса над Татищевськими списками «Руської Правди»²⁴. Він відкрив у цій науковій проблематиці два складних пласта – джерелознавчий (визначення редакцій, їх датування співвідношення текстів давньоруських і Татищевських списків) та історіографічний (робота В. М. Татищева за писарськими копіями XVIII ст. та раціональний характер його правок)²⁵. Вчений показав принципи, якими керувався В. М. Татищев при підготовці тексту «Руської Правди»: прагнення не до точної його передачі, а до якомога більшої зрозумілості тексту, шляхом вставок, пояснень, пропусків в оригінальному тексті. Такий науковий аналіз підтверджував обґрунтованість групи дослідників «Руської Правди» на чолі з Б. Д. Грековим щодо виключення різночитань Татищевських списків при її виданні. Однак публікація цих спостережень стала можливою в умовах хрущовської «відлиги», коли об'єктивне вивчення проблеми не ототожнювалося, виходячи з ідеологізованих і псевдопатріотичних міркувань, з «буржуазними збоченнями»²⁶.

Другий період у дослідженнях С. Н. Валка історіографія і археографія «Руської Правди» характеризується створенням узагальнюючих творів, які відкривають нові можливості при аналізі даної наукової проблематики. На цьому етапі він працював над Болтінським виданням «Руської Правди»²⁷. Дослідивши та проаналізувавши погляди з даного питання від М. М. Карамзіна до М. М. Тихомирова, історик встановив факти редагування І. М. Болтіним тексту «Руської Правди», з чого витікали

найважливіші висновки: археографічний – усунення різночитань Болтінського видання при публікації «Руської Правди» на основі списків XIII–XVI ст. та історіографічний – визначення політичних і «соціологічних» поглядів І. М. Болтіна²⁸. Проблему автентичності підготовленого до видання І. М. Болтіним тексту «Руської Правди» поставив ще М. М. Карамзін, відзначивши, що в ньому «знаходяться несправності, переважно умисні, тобто уявні поправки»²⁹. Повернення до даної теоретичної і практичної проблеми при підготовці «Руської Правди» до видання – наукова заслуга М. М. Тихомирова³⁰.

Нова науково-політична ситуація в країні, очевидні конструктивні результати вивчення археографії та історіографії сприяли поверненню С. Н. Валка до історіографії «Руської Правди» задля продовження роботи й доопрацювання вже написаного тексту. Його наміри підтримав М. М. Тихомиров, який, будучи відповідальним редактором «Археографічного щорічника», опублікував дві великі статті історика з історіографії та археографії «Руської Правди», де викладено матеріал з XVIII до початку XX ст.³¹

У статті «Руська Правда у виданнях і вивченнях XVIII – початку XIX століття»³² С. Н. Валк послідовно витримав принцип аналізу історіографічного процесу в поєднанні з історією історичних й археографічних ідей, суспільно-політичних чинників, впливу на історичний аналіз суспільно-політичної і філософської думки. Зрозуміло, він враховував досвід, накопичений в першому томі «Нарисів історії історичної науки в СРСР»³³. Проте, всі історіографічні сюжети в застосуванні до вивчення археографії «Руської Правди» С. Н. Валк розробив самостійно. Його історіографічний аналіз характеризувався тенденцією до повноти виявлених фактів і процесів на основі опублікованих і архівних матеріалів. Тому вчений постійно відзначав чинниками, що впливали на вивчення і видання «Руської Правди» в XVIII – початку XIX ст., абсолютизм політичної влади, ідеологію самодержавства і дворянства, раціоналізм філософських теорій, просвітницькі концепції. С. Н. Валк розкрив вплив цих чинників на конкретне рішення дослідниками основних питань історії давньоруського права в дописемний і писемний періоди, на історію тексту Короткої і Поширеної Правди, окремих їх частин, на співвідношення норм

звичаєвого права і княжого законодавства, східнослов'янських і скандинавських елементів. Аналіз дослідницьких ідей в статті органічно поєднаний з вивченням археографічних принципів у публікаціях XVIII ст. С. Н. Валк текстологічно показував довільне втручання в опублікований текст, виправлення тексту, його редагування, змішення правових норм і текстів різних редакцій або списків без урахування походження кожного окремого рукопису, яке властиве видавцям того часу внаслідок раціоналістичного підходу, що було закономірним наслідком принципів історичної науки XVIII ст. Таким чином, С. Н. Валк на сучасному рівні системно вивчив історіографію та археографію «Руської Правди» в XVIII ст., розвинувши спостереження над нею у вітчизняній науці XIX–XX ст. При такому підході об'єктивно виявлялась єдність дослідницьких принципів провідних російських і зарубіжних вчених XVIII ст. у виданнях і вивченні «Руської Правди».

Ті ж принципи системного історіографічного аналізу С. Н. Валк зберіг при написанні статті «Руська Правда у виданнях і вивченнях 20–40-х рр. XIX ст.»³⁴. У даній роботі дослідження історіографії і археографії «Руської Правди» було ним поєднано з вивченням дії суспільно-політичної і філософської думки на науковий процес. Такий підхід дозволив розробити нові історіографічні проблеми: 1) дерптська школа витоків держави і права, її суспільно-політичні основи і внесок в російську науку; 2) вплив історичної школи права, теорії органічного розвитку на встановлення слов'янських початків «Руської Правди», на аналіз зміни форм суспільних організацій з їх внутрішньою структурою; 3) конкретний аналіз творчості дослідників, які маловивчені у вітчизняній історіографії. Особливе місце в статті займає вивчення спадщини «скептичної школи», і перш за все М. Т. Каченовського. С. Н. Валк показував її роль у становленні критики історичного джерела як критерію об'єктивності дослідження на противагу його ілюстративному використанню. У цій особливій увазі до «скептичної школи» та її значення в становленні наукового джерелознавства можна побачити наслідок не лише системного історіографічного дослідження, але й постійну боротьбу С. Н. Валка за критичний аналіз історичного джерела, на противагу споживчому підходу до нього. У статті показано процес становлення сучасних методів наукового вивчення історії тексту «Руської Правди» в редакціях

або «фаміліях», в поділі тексту на статті, у виявленні значення різних списків і початок їх групування.

Аналіз С. Н. Валка історіографії і археографії «Руської Правди» був ще пов'язаний з наукою 1930–1950-х рр. стосовно виокремлення історіографічних напрямів на дворянську, буржуазну і революційну, в характеристиці просвітницької і російської дворянської історіографії як «антиісторичної»³⁵. Проте системний аналіз показував реальне розмаїття внутрішньо станових і політичних напрямів в суспільній і політичній думці. Він розкрив об'єктивний зміст дослідницького процесу в накопиченні наукових фактів і історизмі аналізу «Руської Правди» для вдосконалення її видання³⁶.

Отож, С. Н. Валк в своїх дослідженнях історіографії та археографії «Руської Правди» довів виклад матеріалу фактично до початку ХХ ст. Проте плани і масштаби роботи дослідника виходили далеко за такі хронологічні межі. Про це красномовно свідчать його нотатки та робочі матеріали. Планова робота вченого в ЛВІ «Історіографія Руської Правди» була не просто черговим завданням «зверху», а входила до його власних наукових зацікавлень. Джерелознавець планував довести виклад до сучасного йому часу, показати роль та значення роботи проробленої вже і його сучасниками³⁷. С. Н. Валк активно продовжував збирати матеріал для своєї «Історіографії Руської Правди» і упродовж 1950–1960-х рр.

До вказаної серії статей можна віднести ще публікації «Б. Греков як діяч археографії»³⁸ та «Археографічна діяльність академіка М. М. Тихомирова»³⁹, де С. Н. Валком висвітлено питання вивчення та видання «Руської Правди» в радянський час. У цих роботах істориком частково були використані ті матеріали, до яких ми повернемося нижче. Тут вчений мимохідь приділив увагу подіям, пов'язаним з підготовкою академічного видання давньоруської пам'ятки, підготовлене колективом ленінградських та московських дослідників на чолі з Б. Д. Грековим. Також С. Н. Валк розкрив внесок академіка М. М. Тихомирова у розробку питань з вказаної проблематики. Отож, це стало своєрідним продовженням його попередніх статей, які стосувалися історіографії «Руської Правди». В цих розвідках історик приділив увагу лише окремим сюжетам та

окремим дослідникам. Це говорить на користь того, що С. Н. Валк планував продовжити своє дослідження. Варто вказати, що названі історіографічні публікації складаються з серії нарисів, в яких міститься інформація про вклад певних істориків в розробку даної проблематики. Тому, можна впевнено припустити, що статті про Б. Д. Грекова та М. М. Тихомирова, а точніше та їх частина, де міститься інформація про дослідження «Руської Правди», могли в майбутньому стати певними підпунктами його наступних історіографічних нарисів, а в подальшому і частиною монографічного дослідження.

Надалі, на нашу думку варто звернутися до особового фонду вченого, зокрема, до тієї частини документів, які зберігаються в у розділі «Руська Правда». Адже аналіз саме цих документів більш чітко ілюструє роботу С. Н. Валка в галузі дослідження «Руської Правди». До цієї групи документів в особовому фонді вченого відносяться всього 10 одиниць зберігання (Спр. 173–182). На перший погляд може здатися, що нічого нового та цікавого тут віднайти неможливо лише з тієї простої причини, що основні матеріали, які були дослідником вже завершені, опубліковані ще за його життя, а те, що з певних причин не потрапило до видань радянського періоду було допрацьовано сучасними петербурзькими істориками та увійшло до одного з двох видань вибраних праць С. Н. Валка 1991 та 2000 рр. Зокрема, в першу чергу слід назвати його незавершену працю з історіографії «Руської Правди» XIX – першої половини XX ст.⁴⁰ Вона опрацьована та опублікована сучасними істориками⁴¹ і має вигляд окремих нарисів, присвячених історії вивчення «Руської Правди» в працях російських та українських істориків XIX – початку XX ст., очевидно, написаних ще в середині 1940-х рр. Вказані нариси були хронологічним та тематичним продовженням праць, опублікованих в «Археографічному щорічнику»⁴². Не дивлячись на фрагментарність, вони мають велике наукове значення, оскільки розглядають вивчення «Руської Правди» тими фахівцями, внесок яких в дослідження даної проблематики не став предметом окремої історичної праці і згадується лише побіжно в контексті дотичних досліджень.

Для підкріплення наших висновків, варто також вказати на інші справи з цього архівного розділу, які на сьогодні ще не

опрацьовані належним чином і не введені до наукового обігу, проте є досить цінними. Зокрема, звернемося до справи 173⁴³. Дана архівна тека містить листи С. В. Юшкова, В. П. Любимова, доповідь Г. Є Кочина про правила передачі тексту в академічному виданні «Руської Правди». Вказані листи ілюструють ситуацію, яка склалася навкруги видання «Руської Правди» з початку 1920-х рр. С. В. Юшков, у притаманній йому формі, показує значимість проробленої саме ним роботи та винятковість власних досліджень⁴⁴. Проте, навіть у такому вигляді, він спромігся чітко вибудувати картину подій. І якщо об'єктивно підходити до вивчення документу, абстрагуючись від особистих зауваг та інтонацій С. В. Юшкова, то стає очевидна велика інформативність цього листа. Наступною частиною цієї справи є значний масив документів, що належав В. П. Любимову. Без перебільшення можна сказати, що саме цей вчений зробив найбільше при підготовці до академічного видання «Руської Правди», проте особисто про нього відомостей у дослідників дуже мало, інформацію про нього не внесено до жодного з довідкових видань. Невідомо, що трапилося з його особистим архівом, оскільки слідів його не віднайдено, мало того – невідома навіть дата його смерті. Л. В. Черепнін зазначав, що «велику монографію про походження пам'ятника («Руської Правди» – С. Б.) готував В. П. Любимов»⁴⁵. І хоч місце її знаходження не з'ясовано, «ним було написано дуже багато і АК слідувало би зацікавитись його архівом»⁴⁶. Проте ми більш чим впевнені у тому, що дієве зацікавлення стосовно його архіву так і не виникло, або ж цей архів просто був знищений чи ж його взагалі не існувало (однак і це найменш вірогідно, враховуючи обсяг робіт). У фонді С. Н. Валка міститься епістолярій В. П. Любимова до С. Н. Валка⁴⁷; копія листа АК В. П. Любимову з пропозицією залучитися до роботи Підкомісії з підготовки до видання «Правди Руської»⁴⁸; копія листа М. Ф. Лаврова до В. П. Любимова⁴⁹; замітка В. П. Любимова «З історії академічного видання «Руської Правди»», що була написана ним, очевидно, на прохання С. Н. Валка⁵⁰; лист В. П. Любимова С. Н. Валку з відповіддю дослідника на рецензію С. В. Юшкова на другий том академічного видання⁵¹; бібліографічні матеріали, зібрані В. П. Любимовим про академічне видання «Правди Руської» (його роботи, рецензії, відзиви, повідомлення)⁵². Як

бачимо, по-перше, завдяки С. Н. Валку сьогодні дослідникам доступні окремі документи, що вийшли з рук В. П. Любимова. І хоча їх дуже мало, втім в описаній ситуації вони є цінними та значущими для історіографії «Руської Правди». По-друге, вочевидь, сам С. Н. Валк збирав ці документи не просто так, а як джерело для своїх власних розвідок, присвячених історіографії «Руської Правди» ХХ ст.

На користь цього висновку говорять документи і наступних одиниць зберігання, зокрема – 174⁵³. Відмітимо, що для багатьох архівних працівників і на сьогодні залишається незрозумілим вміст цієї папки, оскільки там містяться фотокопії архівних документів, проте без вказівки на архівну установу в якій вони зберігаються, фонди, справи – відсутні. Проте нічого незрозумілого та невідомого там немає. З листа, який міститься у справі стає відомо, що на прохання С. Н. Валка в 1962 р. було скопійовано документи з київських архівосховищ, які містили інформацію про діяльність С. В. Юшкова та ВУАН відносно видання «Руської Правди» починаючи з 1928 р. Такі документи зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Дійсно, майже всі документи з фонду ВУАН⁵⁴, що було скопійовано та надіслано С. Н. Валку. Отже, вчений збирав всі документи та матеріали, що ілюструють історію дослідження та опрацювання «Правди Руської» з 1921 р. і закінчуючи академічним виданням. Звісно, всі ці матеріали він мав використати при підготовці «Історіографії Руської Правди».

С. Н. Валк поставив перед собою завдання чітко зрозуміти та вяснити, як вливали на видання середньовічних писемних пам'яток історіографічні уявлення про минуле Росії і як саме ці видання впливали на історичні уявлення. З впевненістю можна сказати – він осилив цю задачу.

Підсумовуючи наголосимо, що С. Н. Валк мав схильність до написання статей, які хронологічно та логічно продовжували одна одну⁵⁵. Тому не дивно, що вчений залишив лише одну велику книгу⁵⁶. Основу його наукового спадку складають статті, рецензії, огляди, нариси. Історик постійно був зайнятий одночасно роботою над кількома дослідницькими сюжетами, які були близькі його науковим зацікавленням (не беручи до уваги вже різноманітність тематики щоденної редакторської та викладацької діяльності)⁵⁷.

С. Н. Валк, напевно не мав не лише можливості, але й схильності надовго обмежуватися якимось одним заняттям. Варто відзначити й те, що його єдина книга має вигляд завершених нарисів.

Отже, об'єднавши всі названі роботи С. Н. Валка, присвячені проблемним зрізам зі сфери історіографії «Руської Правди», можна сказати: вони в своїй сукупності можуть утворити солідне монографічне дослідження. Сюди ж можна віднести і нариси, присвячені окремим історикам, які були спеціалістами з даної проблематики. Статтям дослідника притаманна свого роду академічна «монографічність» і в постановці питання, і у виборі фактів, і в направленості суджень. Хронологічно ця робота (можна навіть застосувати дефініцію – монографія) буде охоплювати період з XVIII ст. – початок 1940-х рр. Проте не варто забувати, що все ж у такому вигляді, в якому вона була внесена до наукового плану дослідника, вона світ не побачила та не була завершена, тобто не була доведена до сучасності.

Праці С. Н. Валка дедалі більше привертають увагу як досвідчених так і молодих дослідників своєю науковістю, аналітичністю, вичерпністю та, поряд з тим, простотою викладу. Науковий спадок вченого величезний та різноплановий. Його особовий фонд тільки починають серйозно та вичерпно досліджувати та вводити до наукового обігу. В майбутньому саме ці матеріали стануть серйозним підґрунтям та поштовхом для новітніх історичних, історіографічних та археографічних досліджень.

¹ Шмидт С. О. С. Н. Валк и развитие археографической культуры // Валк С. Н. Избранные труды по археографии: Научное наследие / АН СССР, Отделение истории, АК и др. [Предисл. М. П. Ирошникова]. – СПб.: Наука. С.-Петербург. отделение, 1991. – С. 336.

² Ирошников М. П. Сигизмунд Натанович Валк // Валк С. Н. Избранные труды по археографии. – СПб., 1991. – С. 16.

³ Шмидт С. О. С. Н. Валк и развитие археографической культуры. – С. 336.

⁴ Черепнин Л. В. Памяти С. Н. Валка // Черепнин Л. В. Отечественные историки XVIII–XX вв.: Сборник статей. – М.: Издательство «Наука», 1984. – С. 247.

⁵ <http://www.nlr.ru/fonds/manuscripts/rusarh.htm>

⁶ Черепнин Л. В. Памяти С. Н. Валка. – С. 243.

⁷ Валк С. Н. Избранные труды по археографии: Научное наследие / АН СССР, Отделение истории, АК и др. [Предисл. М. П. Ирошникова]. – СПб.: Наука.

С.-Петербург. отделение, 1991. – 365 с.; Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению: Научное наследие / РАН, Отделение истории, АК и др. [Отв. ред. В. Н. Гинев]. – СПб.: Наука. С.-Петербург. отделение, 2000. – 664 с.

⁸ Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 240.

⁹ СПбФА РАН. – Ф.133. – Оп. 1-а. – Ед. хр.1492. – Л. 25.

¹⁰ Правда Русская / Под общей редакцией Б. Д. Грекова. – М.; Л.: Издательство АН СССР, 1940. – Т. I: Тексты. – 506 с.

¹¹ СПбФА РАН. – Ф.133. – Оп. 1 (1945). – Ед. хр. 5. Переписка по научным вопросам. 2 января – 11 декабря 1945 г. – Л. 29.

¹² СПбФА РАН. – Ф.133. – Оп. 1. – Ед. хр. 1493. Отчеты о выполнении плана за 1937 г. – Л. 8; СПбФА РАН. – Ф.133. – Оп. 1. – Ед. хр. 1494. Материалы к отчету о выполнении плана за 1937 г. – Л. 27.

¹³ СПбФА РАН. – Ф.133. – Оп. 1 (1946). – Ед. хр. 4. Протоколы и отчеты ЛОИИ (Отчет за полугодие, отчет за 1946 г.). – Л. 5.

¹⁴ СПбФА РАН. – Ф.133. – Оп. 1 (1947). – Ед. хр. 3. Переписка по планам, отчетам и темам ЛОИИ. 1947 г. – Л. 9.

¹⁵ Там же. – Л. 23.

¹⁶ Там же. – Л. 23.

¹⁷ СПбФА РАН. – Ф. 934. Андреев Александр Игнатьевич (1887–1959 гг.), историк, археограф, д. и. н. – Оп. 5. – Ед. хр. 89. Валк Сигизмунд Натанович, ст.н.сорт. Института истории. Письма Андрееву А. И. 18 января 1939 – 18 февраля 1955 гг. – Л. 17.

¹⁸ СПбФА РАН. – Ф. 934. – Оп. 5. – Ед. хр. 89. – Л. 9 об. Приписано «Получил 13.12.44.».

¹⁹ НИА СРБИИ РАН. – Ф. 297. Валк С. Н. – Оп. 1. – Д. 175. С. Н. Валк. История изучения Русской Правды (Первоначальный текст статей об изданиях и изучениях Русской Правды в XVIII – пер. пол. XIX вв.). – 191 арк.

²⁰ Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 243.

²¹ С. Н. Валк. Советская археография. – М.-Л.: Изд. и 1-я тип. Издательства Академии наук СССР в Лгр., 1948. – С. 120–132.

²² Там же. – С. 127–128.

²³ Тихомиров М. Н. Исследование о Русской Правде. Происхождение текстов. – М.; Л.: Издательство АН СССР, 1941; Юшков С. В. Русская Правда. Происхождение, источники, ее значение. – М.: Гос. изд. юрид. литературы, Образцовая типография им. Жданова, 1950. – 380 с. (Переиздание: Юшков С. В. Русская Правда. Происхождение, источники, ее значение / Под ред. О. И. Чистякова. – М.: ИДК «Зерцало-М», 2002).

²⁴ Гейерманс Г. Л. Татищевские списки Русской Правды // Проблемы источниковедения. – М.; Л., 1940. – Труды Института истории Академии наук СССР. Сб. III. – С. 163–174.

²⁵ Валк С. Н. Татищевские списки Русской Правды // Материалы по истории СССР. – М.: Издательство АН СССР, 1957. – Вып. V. Документы по истории

- XVIII в. – С. 607–657; Его же. Татищевские списки Русской Правды // Валк С. Н. Избранные труды по археографии. – С. 197–211.
- ²⁶ Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 244.
- ²⁷ Валк С. Н. И. Н. Болтин и его работа над Русской Правдой // ТОДРЛ. – М.-Л., 1958. – Т. 14. – С. 650–654.
- ²⁸ НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 182. Статья А. Л. Никитина «Болтинское издание Правды Русской». – 76 л.
- ²⁹ Карамзин Н. М. История государства Российского: В 12 т. / [Отв. ред. и авт. предисловия А. Н. Сахаров: АН СССР]. – М.: Наука, 1989. – Т. 2. – С. 287.
- ³⁰ Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 243.
- ³¹ Там же. – С. 245.
- ³² Валк С. Н. Русская Правда в изданиях и изучениях XVIII – начала XIX века // Археографический ежегодник за 1958 год. – М., 1960. – С. 124–160; Его же. Русская Правда в изданиях и изучениях XVIII – начала XIX века // Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 189–250; НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 176. Подготовительный материал к статьям С. Н. Валк «Русская Правда в изданиях и изучениях XVIII – начала XIX века» и «Русская Правда в изданиях и изучениях 20-х – 40-х годов XIX в.». Выписки С. Н. Валка; НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 179. С. Н. Валк. Мемуары Пьера Шарля Левека о Русской Правде (1804 г.). Черновой вариант; НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 180. «Русская Правда» Ф. Т. Штрубе де Пирморг – Русская Правда (законы великого князя Ярослава). Перевод и комментарии. Франц. яз. Фотокопия (Архив АН СССР, пленка № 14.).
- ³³ Очерки истории исторической науки в СССР. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1955. – Т. 1. / Под ред. М. Н. Тихомирова. – 692 с.
- ³⁴ Валк С. Н. Русская Правда в изданиях и изучениях 20–40-х годов XIX в. // Археографический ежегодник за 1959 год. – М., 1960. – С. 194–255; Его же. Русская Правда в изданиях и изучениях 20–40-х годов XIX в. // Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 251–338; НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 176. Подготовительный материал к статьям С. Н. Валк «Русская Правда в изданиях и изучениях XVIII – начала XIX века» и «Русская Правда в изданиях и изучениях 20-х – 40-х годов XIX в.». Выписки С. Н. Валка.
- ³⁵ Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 247.
- ³⁶ Там же. – С. 247.
- ³⁷ СПбФА РАН. – Ф. 133. – Оп. 1 (1946). – Ед. хр. 4. – Л. 5.
- ³⁸ Валк С. Н. Б. Д. Греков как деятель археографии // Археографический ежегодник за 1958 год. – М., 1960. – С. 223–232; Его же. Б. Д. Греков как деятель археографии // Валк С. Н. Избранные труды по археографии. – СПб., 1991. – С. 212–224.
- ³⁹ Валк С. Н. Археографическая деятельность академика М. Н. Тихомирова // Археографический ежегодник за 1962 год. – М., 1963. – С. 5–20; Его же.

Археографическая деятельность академика М. Н. Тихомирова // Валк С. Н. Избранные труды по археографии. – С. 241–262.

⁴⁰ НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 178. С. Н. Валк. Текст (рукописный, машинописный с пометками С. Н. Валка) к статье об изданиях и изучениях Русской Правды в XIX–XX вв. в том числе в советский период (Б. Д. Греков, А. Е. Приселков, Н. А. Максимейко, Н. Л. Рубинштейн). Подготовительные фрагменты. Не завершена.

⁴¹ Валк С. Н. Русская Правда в отечественных исследованиях середины XIX – первой половины XX века. Подготовительные фрагменты // Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 339–411.

⁴² Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 400.

⁴³ НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 173. Письма С. Н. Валку. – 71 л.

⁴⁴ Там же. – Л. 1–5.

⁴⁵ Черепнин Л. В. Памяти С. Н. Валка. – С. 245.

⁴⁶ Там же. – С. 245.

⁴⁷ НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 173. – Л. 6–7, 23–28.

⁴⁸ Там же. – Л. 10.

⁴⁹ Там же. – Л. 11.

⁵⁰ Там же. – Л. 12–14 об.

⁵¹ Там же. – Л. 15–19 об.

⁵² Там же. – Л. 20–22 об.

⁵³ НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 174. Письмо Н. Ткаченко С. Н. Валку. 17 февраля 1962 г. – 76 л.

⁵⁴ IP НБУВ. – Ф. X. ВУАН.

⁵⁵ Шмидт С. О. С. Н. Валк и развитие археографической культуры. – С. 336.

⁵⁶ С. Н. Валк. Советская археография. – М.-Л., 1948. – 291 с.

⁵⁷ Шмидт С. О. С. Н. Валк и развитие археографической культуры. – С. 339.